

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ODSZKODOWAWCZA *EX DELICTO* ZA SZKODĘ KLIMATYCZNĄ

Wojciech Modzelewski

Wolters Kluwer

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ODSZKODOWAWCZA *EX DELICTO* ZA SZKODĘ KLIMATYCZNĄ

Wojciech Modzelewski

SERIA **MONOGRAFIE**

Stan prawny na 1 października 2025 r.

Recenzent

Dr hab. Anna Barczak, prof. Uniwersytetu Szczecińskiego

Wydawca

Grzegorz Jarecki

Redaktor prowadzący

Paulina Staniszevska-Chudzik

Opracowanie redakcyjne

Dagmara Wachna

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni[♥]

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2025

ISBN 978-83-8390-896-0

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Zarządzania Prawami Autorskimi i Treściami

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 692 477 076

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Mojej Żonie Magdalenie

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie.....	13
Rozdział I	
Zagadnienia wprowadzające	21
1. Pojęcia klimatu i zmian klimatu	21
2. Pojęcie szkody klimatycznej.....	29
2.1. Szkada w rozumieniu Kodeksu cywilnego.....	29
2.2. Definicja szkody klimatycznej.....	34
3. Konstytucyjne podstawy odpowiedzialności za zmiany klimatu	41
4. Międzynarodowe podstawy ochrony klimatu	48
4.1. Ewolucja międzynarodowego prawa ochrony klimatu.....	49
4.2. Międzynarodowe akty odnoszące się do cywilnoprawnej odpowiedzialności za szkody w środowisku.....	58
5. Unijne podstawy ochrony klimatu	61
5.1. Europejski Zielony Ład.....	62
5.2. Gotowi na 55	64
6. Wybrane zagraniczne postępowania sądowe w zakresie zmian klimatu oparte o prawo deliktów.....	66
6.1. <i>Kivalina przeciwko ExxonMobil</i>	67
6.2. <i>Milieudefensie i in. przeciwko Royal Dutch Shell plc</i> ...	69
6.3. <i>Lliuya przeciwko RWE</i>	73
7. Podsumowanie.....	77

Rozdział II

Prawo deliktowe jako narzędzie kompensacji

szkody klimatycznej	79
1. Kompensacja szkody klimatycznej z perspektywy funkcji odpowiedzialności odszkodowawczej	80
2. Kompensacja szkody klimatycznej z perspektywy teorii prawa deliktów	85
3. Wpływ aksjologii prawa ochrony klimatu na prawo deliktowe	94
4. Reżimy odpowiedzialności odszkodowawczej	99
5. Zasady odpowiedzialności odszkodowawczej	100
5.1. Zasada winy	101
5.2. Zasada ryzyka	105
5.3. Zasada słuszności oraz odpowiedzialność absolutna	106
5.4. Zasada <i>neminem laedere</i>	109
6. Problematyka miejsca wystąpienia szkody	112
7. Podsumowanie	119

Rozdział III

Odpowiedzialność odszkodowawcza za szkodę klimatyczną

na podstawie Kodeksu cywilnego	121
1. Odpowiedzialność państwa za szkodę klimatyczną	122
1.1. Przykłady spraw przeciwko państwom	123
1.2. Odpowiedzialność państwa za wykonywanie władzy publicznej	133
1.2.1. Odpowiedzialność odszkodowawcza za niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej	138
1.2.2. Odpowiedzialność odszkodowawcza za legalne działania lub zaniechania władzy publicznej	147
1.3. Ochrona środowiska i klimatu a dobra osobiste – zarys problemu	157
2. Odpowiedzialność za szkodę klimatyczną na podstawie art. 435 k.c.	164
3. Model odpowiedzialności za szkodę klimatyczną	176
3.1. Odpowiedzialność solidarna za szkodę klimatyczną	178

3.2. Odpowiedzialność proporcjonalna za szkodę klimatyczną	184
3.3. Fundusz Kompensacyjny Szkód Klimatycznych jako odpowiedź na szkody klimatyczne.....	193
4. Podsumowanie.....	200

Rozdział IV

Odpowiedzialność odszkodowawcza za szkodę klimatyczną na podstawie prawa ochrony środowiska	203
1. Roszczenie o naprawienie szkody na podstawie art. 323 p.o.ś.....	203
2. Problematyka przesłanki bezprawności.....	213
3. Legitymacja czynna i pojęcie środowiska jako dobra wspólnego	225
4. Roszczenie prewencyjne – wzmianka	232
5. Podsumowanie.....	235

Rozdział V

Problematyka związku przyczynowego w odpowiedzialności deliktowej za szkody klimatyczne	237
1. Cywilnoprawne pojęcie związku przyczynowego	238
2. Badanie związku przyczynowego	239
3. Przyczynowość zaniechania	242
4. Wielość przyczyn.....	244
4.1. Przyczynowość alternatywna	248
4.2. Przyczynowość konkurencyjna.....	251
4.3. Przyczynowość kumulatywna.....	251
4.4. Przyczynowość hipotetyczna.....	252
5. Związek przyczynowy w procesach klimatycznych	254
5.1. Problematyka określenia typu związku przyczynowego.....	255
5.2. Dowodzenie związku przyczynowego w procesach klimatycznych.....	262
5.2.1. Obniżenie standardu dowodowego oraz domniemanie faktyczne związku przyczynowego na przykładzie spraw lekarskich	274

5.2.2. Odwrócenie ciężaru dowodu	282
6. Podsumowanie.....	287
Zakończenie	289
Bibliografia.....	295
Akty normatywne.....	313
Orzecznictwo	317

WYKAZ SKRÓTÓW

Źródła prawa

Bruksela I bis	– rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1215/2012 z 12.12.2012 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. UE L 351, s. 1, ze zm.)
DCFR	– Draft Common Frame of Reference
EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2025 r. poz. 1071 ze zm.)
konwencja ramowa	– Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu sporządzona w Nowym Jorku 9.05.1992 r. (Dz.U. z 1996 r. Nr 53, poz. 238)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.)
PETL	– Principles of European Tort Law
porozumienie paryskie	– porozumienie paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku 9.05.1992 r., przyjęte w Paryżu 12.12.2015 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 36)
protokół z Kioto	– Protokół z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzony w Kioto 11.12.1997 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 203, poz. 1684 ze zm.)
p.o.ś.	– ustawa z 27.04.2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2025 r. poz. 647 ze zm.)

- Rzym II – rozporządzenie (WE) nr 864/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11.07.2007 r. dotyczące prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych (Dz.Urz. UE L 199, s. 40)

Czasopisma i wydawnictwa promulgacyjne

- OSN – Orzecznictwo Sądu Najwyższego
 OSNC – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej
 OSNP – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
 OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich
 OSPiKA – Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
 OTK – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
 PiP – Państwo i Prawo
 PS – Przegląd Sądowy
 ZOTSiS – Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości i Sądu

Inne

- COP – Conference of Parties (Konferencja Stron)
 ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka
 EU ETS – system handlu uprawnieniami do emisji
 IPCC – Intergovernmental Panel on Climate Change (Międzypaństwowy Zespół ds.
 NSA – Naczelny Sąd Administracyjny
 SA – Sąd Apelacyjny
 SN – Sąd Najwyższy
 UE – Unia Europejska
 TS – Trybunał Sprawiedliwości
 ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
 WSA – Wojewódzki Sąd Administracyjny

WPROWADZENIE

Wybór tematu niniejszej monografii nie jest przypadkowy. W obliczu narastających negatywnych konsekwencji zmian klimatu poszkodowani sięgają po instrumenty prawa deliktowego, aby uzyskać rekompensatę za poniesione szkody. Konieczne staje się więc określenie roli prawa deliktowego w sprawach klimatycznych, które cechuje znaczny stopień złożoności faktycznej i prawnej, wynikającej m.in. z globalnego charakteru zmian klimatu, wielości podmiotów odpowiedzialnych za emisje oraz trudności w wykazaniu związku przyczynowego między działaniem (lub zaniechaniem) a szkodą klimatyczną.

Zmiany klimatu, wynikające przede wszystkim z działalności człowieka, niosą ze sobą wiele niekorzystnych konsekwencji, takich jak podnoszenie się poziomu mórz, ekstremalne zjawiska pogodowe, pustynnienie oraz degradacja ekosystemów. Wpływają one na życie milionów ludzi na całym świecie, powodując utratę mienia, zdrowia, a nawet życia. W świetle braku zdecydowanych działań dążących do osiągnięcia neutralności klimatycznej nie dziwi rosnąca z roku na rok liczba pozwów związanych z tą tematyką.

Od 1986 r. do końca 2024 r. na świecie zarejestrowano łącznie 2967 spraw klimatycznych – z czego 1899 w USA i 1068 w innych krajach. W ostatniej dekadzie postępowania sądowe zyskały na znaczeniu jako narzędzie wdrażania postanowień porozumienia paryskiego. Liczba nowych spraw wzrosła z około 120 w 2015 r. do ponad 300 w 2021 r. Stany Zjednoczone pozostają krajem z największą liczbą udokumentowanych spraw klimatycznych – 1745 łącznie, z czego 129 nowych pozwów wniesiono w 2023 r. Za USA plasują się: Wielka Brytania (24 nowe sprawy

w 2023 r., łącznie 139), Brazylia (10 nowych, łącznie 82) oraz Niemcy (7 nowych, łącznie 60). W 2023 r. po raz pierwszy odnotowano sprawy klimatyczne w Panamie i Portugalii, a także na Węgrzech i w Namiibii¹. Pozwanymi są najczęściej spółki będące największymi emitentami gazów cieplarnianych oraz państwa, których polityce zarzuca się brak lub niewystarczający poziom ambicji w ograniczaniu emisji gazów cieplarnianych.

Pozwy klimatyczne mogą być oparte na różnych podstawach prawnych, obejmujących krajowe i unijne prawo ochrony środowiska, prawo cywilne, konstytucyjne oraz energetyczne, a także międzynarodowe prawo ochrony praw człowieka, prawo karne i prawo morza². W literaturze wskazuje się, że zmiany klimatu mają charakter prawnie dezruptywny, ponieważ podważają dotychczasowe założenia o stabilności i spójności porządków prawnych³. Prawo z natury dąży do ciągłości i stopniowej ewolucji istniejących zasad. Tymczasem zmiany klimatu mają charakter wielowymiarowy, ich przyczyny są rozproszone pomiędzy liczne podmioty i sektory gospodarki, skutki – globalne i zróżnicowane, a ich przewidywanie wymaga opierania się na niepewnej wiedzy naukowej. Taka złożoność wymyka się prostym schematom prawnym i wymusza szybszą adaptację oraz nowe podejście do stosowania prawa. Problem ten ma również silny wymiar społeczny i polityczny, gdyż dotyczy pytań o sprawiedliwość, podział kosztów i kierunek przyszłego rozwoju gospodarczego. W konsekwencji prawnicy i sędziowie stają przed wyzwaniem zachowania spójności i przewidywalności prawa w warunkach dynamicznych i niepewnych podstaw faktycznych.

Wykorzystywanie instrumentów prawa cywilnego w tego rodzaju pozwach jest co najmniej kwestią dyskusyjną. Nie budzi natomiast wątpli-

¹ Zob. J. Setzer, C. Higham, *Global Trends in Climate Change Litigation: 2024 Snapshot*, London 2024.

² M. Stoczkievicz, *Klimatyczne spory sądowe. Globalny fenomen w prawnej ochronie klimatu*, *Studia Prawnoustrojowe* 2024/64, s. 295; C.V. Giabardo, *Climate Change Litigation and Tort Law: Regulation Through Litigation?* [w:] *Diritto & Processo*, ed. A. Palazzo, Perugia 2019, s. 364.

³ E. Fisher, E. Scotford, E. Barritt, *The Legally Disruptive Nature of Climate Change*, *The Modern Law Review* 2022/80 (2), s. 1–3.

wości fakt, że zmiany klimatu wyrządzają realny uszczerbek w dobrach chronionych prawem, w związku z czym odpowiedzialność odszkodowawcza deliktowa staje się narzędziem prawnym wykorzystywanym z jednej strony do naprawienia powstałej szkody, a z drugiej – do wywarcia presji na pozwanego w celu podjęcia działań zmierzających do ochrony klimatu. Odpowiedzialność odszkodowawcza za szkodę klimatyczną oparta o prawo czynów niedozwolonych budzi dyskusje zarówno wśród teoretyków, jak i praktyków prawa. Wątpliwości i spory dotyczą niemal każdej przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej, jednak największe dyskusje budzi sposób wykazania związku przyczynowego pomiędzy zachowaniem pozwanego a szkodą klimatyczną oraz ustalenie zasad odpowiedzialności pozwanego.

Prawo deliktowe, tradycyjnie ukierunkowane na rozwiązywanie konfliktów jednostkowych, incydentalnych, musi teraz stawić czoła problemom o skali globalnej. Wyzwaniem jest nie tylko określenie odpowiedzialności za szkody, które mają często charakter rozproszony i długoterminowy, ale także uwzględnienie międzynarodowego kontekstu zmian klimatu. Prawo musi zatem adaptować się do nowych realiów, biorąc pod uwagę międzynarodowe umowy klimatyczne, takie jak porozumienie paryskie, oraz rosnącą presję społeczną na podejmowanie działań na rzecz ochrony środowiska i naprawienia szkód spowodowanych przez ekstremalne zjawiska pogodowe.

Odpowiedzialność odszkodowawcza *ex delicto* za szkodę klimatyczną obejmuje szerokie spektrum zagadnień prawnych, ekonomicznych i społecznych. Z jednej strony wymaga wykazania jasno wynikających z przepisów przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej, a z drugiej strony konieczne staje się uwzględnienie specyfiki szkód klimatycznych, które mają charakter globalny, rozproszony i długoterminowy. Stwarza to dodatkowe wyzwania w kontekście dowodowym i egzekucji odpowiedzialności. Najwyższa pora, aby zastanowić się, czy współczesne prawo deliktowe jest odpowiednim narzędziem kompensacji szkód wywołanych zmianami klimatu. Celem opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie, czy w świetle obowiązujących zasad prawa cywilnego możliwe jest ustalenie odpowiedzialności cywilnej za negatywne skutki zmian klimatu spowodowane antropogenicznymi emisjami gazów cie-

plarnianych, czy też zasady te powinny ulec modyfikacji, a jeżeli tak, to w jakim zakresie.

Moim zdaniem specyfika skutków emisji gazów cieplarnianych powoduje, że przepisy i zasady prawa deliktowego w Polsce nie pozwalają na skuteczne dochodzenie roszczeń za szkody klimatyczne.

Aby zbadać tę hipotezę oraz uwzględnić złożoność omawianego zagadnienia, stawiam kilka pytań badawczych, które stały się również środkiem pomocniczym przy opracowaniu wniosków końcowych. Zastanawiam się więc, jakie aspekty prawa deliktowego w Polsce ograniczają skuteczność dochodzenia roszczeń za szkody klimatyczne; jak polskie sądy interpretują i stosują prawo deliktowe w sprawach najbardziej zbliżonych do szkód klimatycznych, czy oraz jakie zmiany legislacyjne w prawie deliktowym są potrzebne, aby zwiększyć skuteczność dochodzenia roszczeń za szkody klimatyczne w Polsce, a także w jaki sposób powinny być kształtowane zasady odpowiedzialności za szkodę klimatyczną, biorąc pod uwagę wielość podmiotów odpowiedzialnych za zmiany klimatyczne.

W polskiej doktrynie prawa cywilnego nie opracowano jeszcze w sposób kompleksowy problematyki odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone w związku z emisjami gazów cieplarnianych oddziałujących na klimat. Analiza tych zagadnień może przyczynić się do lepszego zrozumienia roli prawa deliktowego w ochronie środowiska i przeciwdziałaniu zmianom klimatu, a także do stworzenia bardziej efektywnego systemu prawnego, który będzie w stanie sprostać wyzwaniom XXI w.

W toku prowadzonej analizy wykorzystano przede wszystkim metodę formalno-dogmatyczną, co jest charakterystyczne dla badań w dziedzinie nauk prawnych. Uzasadnieniem tego wyboru była konieczność przeprowadzania wszelkich rozważań na gruncie prawa przede wszystkim na poziomie językowym. Niniejsze opracowanie skupia się na badaniu norm związanych z cywilnoprawną odpowiedzialnością odszkodowawczą za czyn niedozwolony (*ex delicto*) w kontekście ochrony środowiska i klimatu oraz ich wzajemnych relacji. Szeroko stosowana była

logiczno-językowa analiza prowadząca do odkodowania prawidłowej treści całokształtu norm prawnych stanowiących o przesłankach odpowiedzialności odszkodowawczej za szkodę klimatyczną. Umożliwiła również szczegółową analizę tekstów prawnych zawartych w aktach stanowiących oraz orzecznictwie. Badania opierały się na źródłach prawa pisanych oraz orzecznictwie i literaturze przedmiotu.

Ponadto w niektórych fragmentach analizy zastosowałem metodę historycznoprawną, która pozwoliła na przeanalizowanie obowiązujących dawniej przepisów oraz odkrycie intencji ustawodawcy dotyczącej ochrony środowiska i zrozumienie ewolucji cywilnoprawnych instrumentów ochrony środowiska. Wykorzystałem również wykładnię funkcjonalną przepisów, mającą na celu zidentyfikowanie wartości, które znajdują odzwierciedlenie w obowiązującym prawie deliktowym i wpływają na kształtowanie przepisów prawa. Okazała się ona szczególnie przydatna do określenia celów i wartości ochrony klimatu kluczowych w kontekście odpowiedzialności cywilnoprawnej.

Korzystałem również z bogatej literatury przedmiotu, zarówno krajowej, jak i międzynarodowej, obejmującej monografie, prace zbiorowe oraz artykuły naukowe. W analizie międzynarodowej dominowały materiały w języku angielskim, co umożliwiło wszechstronne podejście do problematyki oraz porównanie rozwiązań przyjętych w różnych systemach prawnych.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów, z których każdy zawiera wstęp teoretyczny oraz perspektywę praktycznych aspektów związanych z występowaniem szkody klimatycznej.

Rozdział pierwszy stanowi fundament teoretyczny i prawny rozważań dotyczących ochrony klimatu. Przeanalizowałem w nim znaczenie pojęcia klimatu i jego ochrony w kontekście przepisów krajowych, unijnych oraz międzynarodowych. Celem tego rozdziału jest przedstawienie definicji klimatu i szkody klimatycznej, ram prawnych ochrony klimatu oraz identyfikacja mechanizmów prawnych zapewniających kompensację szkody klimatycznej, co będzie stanowiło punkt wyjścia dla dalszych analiz.

W rozdziale drugim koncentruję się na analizie konstrukcji prawnych i ich teorii, które umożliwiają dochodzenie roszczeń odszkodowawczych w przypadku szkód wyrządzonych przez działania sprzeczne z prawem. Szczegółowo omawiam w nim naturę odpowiedzialności cywilnej, różne reżimy tej odpowiedzialności oraz zasady, które ją regulują.

Rozdział trzeci dotyczy problematyki dochodzenia odszkodowania za szkodę klimatyczną na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego. Rozpoczyna się analizą odpowiedzialności państwa za szkodę klimatyczną, w której zaprezentowałem podstawy prawne, mogące zobowiązywać państwo do ponoszenia odpowiedzialności za niewystarczające działania na rzecz ochrony klimatu. Przedstawiłem w nim także koncepcję odpowiedzialności odszkodowawczej władzy publicznej na zasadzie słuszności, wskazując na potrzebę rekompensaty za szkody wyrządzone przez brak odpowiednich działań ze strony państwa.

W rozdziale trzecim szczegółowo omówiona została odpowiedzialność na podstawie art. 435 k.c., który budzi w literaturze szereg wątpliwości. Ostatnia część tego rozdziału koncentruje się na propozycji modelu odpowiedzialności odszkodowawczej za szkodę klimatyczną wraz z przedstawieniem wniosków *de lege ferenda*, obejmujących zaprezentowanie modeli odpowiedzialności za szkodę klimatyczną związanych z odpowiedzialnością proporcjonalną i funduszem kompensacyjnym szkód klimatycznych.

Rozdział czwarty dotyczy roszczeń o naprawienia szkody i prewencyjnych na podstawie art. 323 p.o.ś., który stanowi podstawę do dochodzenia naprawienia szkody za bezprawne oddziaływanie na środowisko. Skupia się na możliwościach dochodzenia roszczeń przez podmioty poszkodowane w wyniku szkód spowodowanych oddziaływaniem na środowisko oraz na prewencyjnych mechanizmach prawnych, które pozwalają zapobiegać naruszeniom środowiska. Zaprezentowano w nim, w jaki sposób art. 323 p.o.ś. umożliwia dochodzenie roszczeń za szkodę klimatyczną, zarówno w postaci odszkodowań za szkody już powstałe, jak i środków mających na celu zapobieganie dalszym szkodom. Analiza obejmuje kluczowe przesłanki odpowiedzialności, takie jak związek przyczynowy, szkoda oraz bezprawność działania lub zaniechania.

Zwracam również uwagę na prewencyjny aspekt art. 323 p.o.ś., który pozwala na podejmowanie działań już w momencie zagrożenia szkodą, bez konieczności oczekiwania na jej faktyczne wystąpienie.

Rozdział piąty, zatytułowany *Problematyka związku przyczynowego w odpowiedzialności deliktowej za szkody klimatyczne*, skupia się na analizie podstawowego elementu odpowiedzialności deliktowej, jakim jest związek przyczynowy, w kontekście szkód klimatycznych. Zaczyna się omówieniem cywilnoprawnego pojęcia związku przyczynowego, który jest warunkiem koniecznym do przypisania odpowiedzialności. Kolejno prezentowana jest przyczynowość zaniechania, szczególnie istotna w kontekście niewystarczających działań na rzecz ochrony klimatu, oraz problematyka wielości przyczyn, co jest typowe dla szkód klimatycznych. Przedstawione są różne rodzaje przyczynowości, takie jak alternatywna, konkurencyjna, kumulatywna i hipotetyczna, pozwalające analizować przypadki, w których wiele czynników prowadzi do szkody. Następnie omawiam wyzwania związane z dowodzeniem związku przyczynowego w „procesach klimatycznych”, podkreślając problem naukowej niepewności. W rozdziale przeanalizowane zostały również różne podejścia do łagodzenia standardów dowodowych, takie jak obniżenie standardu dowodowego oraz odwrócenie ciężaru dowodu, które mogą ułatwić dochodzenie roszczeń w sprawach klimatycznych.

Rozdział I

ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE

1. Pojęcia klimatu i zmian klimatu

Chociaż klimat w ostatnich dekadach stał się przedmiotem szczególnej ochrony, to pojęcie to wciąż nie doczekało się jednoznacznej i precyzyjnej definicji w języku prawnym ani języku. Dlatego w pierwszej kolejności zdefiniować „klimat” oraz „zmianę klimatu”. Pojęcie klimatu występuje zarówno w języku potocznym, jak i naukowym. *Słownik języka polskiego PWN* definiuje klimat jako „charakterystyczny dla danego obszaru zespół zjawisk i procesów atmosferycznych”¹. W *Cambridge Dictionary* został on ujęty jako „ogólne warunki pogodowe zwykle występujące w danym miejscu”². Precyzyjniej klimat definiuje się jako charakterystyczny zespół zjawisk i procesów atmosferycznych występujących na danym obszarze, kształtujący się pod wpływem właściwości fizycznych i geograficznych tego obszaru³. Ze względu na obszar przestrzenny wyróżnia się klimat globalny, obejmujący całą lub znaczną część Ziemi, makroklimat dotyczący kontynentów i otaczających je akwenów, mezoklimat, który obejmuje mniejsze części kontynentów, państw lub ich części oraz klimat lokalny, składający się z małych ob-

¹ *Słownik języka polskiego PWN*, hasło: *klimat*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/klimat;2563608.html> (dostęp: 22.04.2024 r.).

² *Cambridge Dictionary*, hasło: *climate*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/climate> (dostęp: 22.04.2024 r.).

³ M. Kistowski, *Klimat* [w:] *Leksykon ochrony środowiska*, red. J. Ciechanowicz-McLean, Warszawa 2009, s. 92.

szarów o powierzchni 0,01–100 km², kształtowany przez rzeźbę terenu, florę oraz cechy podłoża⁴.

Jednym z pierwszych opracowań naukowych, w którym zwrócono uwagę społeczności międzynarodowej na zmiany klimatu oraz wprowadzono pojęcia „zmiany klimatu” i „globalne ocieplenie”, był artykuł chemika Wallace’a Broeckera zatytułowany *Climate Change: Are We on the Brink of Pronounced Global Warming?*, opublikowany w czasopiśmie „Science” w 1975 r.⁵ Autor przedstawił w nim konsekwencje emisji dwutlenku węgla oraz wyjaśnił jego wpływ na zmiany zachodzące w atmosferze.

Pojęcie systemu klimatycznego zostało wyjaśnione w Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, która w art. 1 ust. 3 wskazuje, że system klimatyczny to całość atmosfery, hydrosfery, biosfery i geosfery oraz ich wzajemne oddziaływanie, a w ust. 2 definiuje zmiany klimatu jako zmiany w klimacie spowodowane pośrednio lub bezpośrednio działalnością człowieka, która zmienia skład atmosfery ziemskiej i jest odróżniana od naturalnej zmienności klimatu obserwowanej w porównywalnych okresach⁶. Z kolei przez „negatywne skutki zmian klimatu” w myśl tej konwencji rozumie się zmiany w środowisku fizycznym lub w biocie, spowodowane zmianami klimatu, które mają znaczący szkodliwy wpływ na skład, odporność lub wydajność naturalnych sterowanych ekosystemów lub na działanie systemów socjoekonomicznych albo na zdrowie i dobrobyt człowieka (art. 1 ust. 1). W 1988 r. zorganizowano w Toronto światową Konferencję o zmianach atmosfery, podczas której określono zmiany klimatu jako „niezamierzony, niekontrolowany, globalny eksperyment, którego ostateczne konsekwencje mogą być porównywalne tylko do globalnej wojny atomowej”⁷.

⁴ M. Kistowski, *Klimat* [w:] *Leksykon ochrony środowiska...*, s. 92.

⁵ W. Broecker, *Climate Change: Are We on the Brink of Pronounced Global Warming?*, *Science* 1975/189, s. 460–463.

⁶ Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku 9.05.1992 r. (Dz.U. z 1996 r. Nr 53, poz. 238).

⁷ WMO/UNEP/Environment Canada, *Proceedings, World Conference, Toronto, Canada June 27–30, 1988: The Changing Atmosphere: Implications for Global Security* = *Actes*, materiały konferencyjne „World Conference on the Changing Atmosphere:

W celu prowadzenia regularnych badań nad zmianami klimatu pod auspicjami Programu ONZ ds. Środowiska i Światowej Organizacji Meteorologicznej powołano do istnienia Międzyrządowy Zespół do spraw Zmian Klimatu (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC)⁸. Celem IPCC jest dostarczanie rządów na wszystkich szczeblach informacji naukowych, które mogą wykorzystać do opracowania polityki klimatycznej. Raporty IPCC stanowią również kluczowy wkład w międzynarodowe negocjacje dotyczące zmian klimatu. IPCC do swoich analiz przyjmuje rok 1750 jako rok początkowy procesu industrializacji. Od tego roku ludzie zaczęli na skalę przemysłową używać paliw kopalnych jako źródła energii.

Aktualny rozwój nauki nie pozostawia wątpliwości, że zmiany klimatu, dostrzegane już nie tylko przez naukowców, ale i przez każdego człowieka, są spowodowane przez działalność antropogeniczną, nie ma więc konieczności cytowania źródeł prawa międzynarodowego oraz opracowań naukowych potwierdzających ten fakt. Dla porządku warto jedynie przytoczyć wybrane wnioski z raportów IPCC.

W swoim raporcie z 2015 r. IPCC stwierdza, że: „Wpływ człowieka na system klimatyczny jest oczywisty, a ostatnie antropogeniczne emisje gazów cieplarnianych są najwyższe w historii. Niedawne zmiany klimatu miały rozległy wpływ na systemy ludzkie i naturalne. (...) Ocieplenie systemu klimatycznego jest jednoznaczne, a od lat 50. XX w. wiele obserwowanych zmian jest bezprecedensowych na przestrzeni od dziesięcioleci do tysiącleci. Atmosfera i oceany ociepliły się, zmniejszyła się ilość śniegu i lodu, a poziom mórz wzrósł. (...) Antropogeniczne emisje gazów cieplarnianych wzrosły od ery przedindustrialnej, napędzane w dużej mierze przez wzrost gospodarczy i wzrost populacji, a obecnie są wyższe niż kiedykolwiek wcześniej. Doprowadziło to do niespotykanego od co najmniej 800 000 lat stężenia dwutlenku węgla, metanu i podtlenku azotu w atmosferze. Ich wpływ, wraz z innymi czynnikami antropoge-

Implications for Global Security (1988: Toronto, Canada) (DHLAUTH)129557”, WMO/OMM – No. 710, Geneva 1988.

⁸ Zob. J. Fitzgerald, *The Intergovernmental Panel on Climate Change: Taking the First Steps Towards a Global Response*, Southern Illinois Law Journal 1990/14, s. 231–255.

nicznymi, został wykryty w całym systemie klimatycznym i jest bardzo prawdopodobne, że były one dominującą przyczyną obserwowanego ocieplenia od połowy XX w. (...) Od około 1950 r. zaobserwowano zmiany w wielu ekstremalnych zjawiskach pogodowych i klimatycznych. Niektóre z tych zmian zostały powiązane z wpływem człowieka, w tym spadek ekstremalnie niskich temperatur, wzrost ekstremalnie wysokich temperatur, wzrost ekstremalnie wysokiego poziomu morza i wzrost liczby intensywnych opadów w wielu regionach”⁹.

W raporcie specjalnym z 2018 r. IPCC wskazało, że: „Ocieplenie spowodowane emisjami antropogenicznymi od okresu przedindustrialnego do chwili obecnej będzie utrzymywać się przez stulecia do tysięcy i nadal będzie powodować długoterminowe zmiany w systemie klimatycznym, takie jak podnoszenie się poziomu mórz, wraz z towarzyszącymi temu skutkami. (...) Modele klimatyczne przewidują znaczne różnice w charakterystyce klimatu w poszczególnych regionach między obecnym a globalnym ociepleniem o 1,5°C oraz między 1,5°C do 2°C. Różnice te obejmują wzrost: średniej temperatury w większości regionów lądowych i oceanicznych, ekstremalnych temperatur w większości zamieszkałych regionów, obfitych opadów w kilku regionach oraz prawdopodobieństwa pojawienia się suszy i niedoborów opadów w niektórych regionach”¹⁰.

W szóstym raporcie z 2023 r. IPCC jasno łączy emisje antropogeniczne ze zmianami klimatu: „Działalność człowieka, głównie poprzez emisje gazów cieplarnianych, jednoznacznie spowodowała globalne ocieplenie, przy czym globalna temperatura powierzchniowa wzrosła o 1,1°C powyżej poziomu z lat 1850–1900 w latach 2011–2020. Globalne emisje gazów cieplarnianych nadal wzrastają, przy nierównych historycznych i obecnych wkładach wynikających z niezrównoważonego wykorzystania energii, użytkowania ziemi oraz zmian w jej użytkowaniu, stylów

⁹ *Climate Change 2014: Synthesis Report. Summary for Policymakers (SPM). Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, eds. Core Writing Team, R.K. Pachauri L.A. Meyer, Geneva 2014, s. 2–7.

¹⁰ IPCC, *Summary for Policymakers* [w:] *Global Warming of 1.5°C*, ed. V. Masson-Delmotte, Cambridge 2018, s. 3–24.

życia i wzorców konsumpcji i produkcji między regionami i między krajami oraz między jednostkami”¹¹.

Dalej IPCC stwierdza, że prawdopodobny zakres całkowitego wzrostu globalnej średniej temperatury powierzchniowej spowodowanego działalnością człowieka od 1850 do 1900 r. do 2010 r. wynosi od 0,8°C do 1,3°C, z najlepszą szacunkową wartością 1,07°C, oraz że obserwowane wzrosty stężeń gazów cieplarnianych od około 1750 r. są jednoznacznie spowodowane emisjami tych gazów z działalności ludzkiej¹². Zdaniem autorów raportu największy udział w szacowanych emisjach gazów cieplarnianych mają emisje dwutlenku węgla z procesów spalania paliw kopalnych i procesów przemysłowych, a w drugiej kolejności emisje metanu.

Zmiany klimatu charakteryzują się specyficznymi cechami, które sprawiają, że dokładne określenie ich genezy, wpływu poszczególnych podmiotów na ich wystąpienie oraz skutków jest niezwykle trudne. Przede wszystkim złożoność i kompleksowość systemów klimatycznych stanowią poważne wyzwanie. Klimat Ziemi kształtuje się w wyniku skomplikowanej interakcji pomiędzy atmosferą, oceanami, powierzchnią lądową i biosferą. Zrozumienie wzajemnych powiązań tych elementów oraz ich dynamicznych zmian w czasie stanowi ogromne wyzwanie, ponieważ każda modyfikacja jednego z nich może wywołać nieprzewidywalne konsekwencje dla pozostałych.

Ponadto modele klimatyczne, które są używane do przewidywania przyszłych zmian klimatycznych, zawierają pewne poziomy niepewności. Mimo że stają się one coraz bardziej zaawansowane, nadal istnieją ograniczenia w dokładnym prognozowaniu skutków zmian klimatycznych na poziomie lokalnym i regionalnym. Z tego też powodu raporty IPCC stosują stopniowanie prawdopodobieństwa wystąpienia określonych skutków zmian klimatu.

¹¹ IPCC, *Summary for Policymakers* [w:] *Climate Change 2023: Synthesis Report*, eds. Core Writing Team, H. Lee, J. Romero, Geneva 2023, s. 4.

¹² IPCC, *Summary for Policymakers* [w:] *Climate Change 2023...*, s. 4.

W polskiej nauce również dostrzega się postępujące zmiany klimatu. Dla przykładu warto wskazać komunikat interdyscyplinarnego Zespołu doradczego do spraw kryzysu klimatycznego przy Prezesie PAN na temat zmiany klimatu i gospodarki wodnej w Polsce, w którym zauważono: „Świadectwo obserwacji wskazuje, że ocieplenie systemu klimatycznego Ziemi wraz z efektami towarzyszącymi nie ulega wątpliwości. (...) Wzrost temperatury o 1,5°C to granica, po przekroczeniu której zapewne nie da się uniknąć katastrofalnych skutków globalnego ocieplenia dla biosfery i ludzkości”¹³.

Do pojęcia klimatu odnosi się również prawo UE. Artykuł 191 ust. 1 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej stanowi, że „Polityka Unii w dziedzinie środowiska przyczynia się do osiągnięcia następujących celów: – zachowania, ochrony i poprawy jakości środowiska; – ochrony zdrowia ludzkiego; – ostrożnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych; – promowania na płaszczyźnie międzynarodowej środków zmierzających do rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów w dziedzinie środowiska, w szczególności zwalczania zmian klimatu”. W świetle tego przepisu celem UE jest zwalczanie zmian klimatu, a polityka klimatyczna Unii jest częścią jej polityki w dziedzinie środowiska¹⁴.

Oprócz prawa pierwotnego UE do klimatu odnosi się również prawo pochodne, które w wielu aktach prawnych odwołuje się do pojęcia klimatu. W tym miejscu warto wskazać dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z 13.12.2011 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko, gdzie w art. 3 ust. 1 lit. c podkreślono konieczność analizy przedsięwzięć publicznych i prywatnych pod kątem ich wpływu na klimat, stwierdzając, że ocena oddziaływania na środowisko polega

¹³ PAN, *Komunikat 01/2020 interdyscyplinarnego Zespołu doradczego do spraw kryzysu klimatycznego przy Prezesie PAN na temat zmiany klimatu i gospodarki wodnej w Polsce z 12.06.2020 r.*, Academia 2020/2, Woda, s. 100–105, pkt 1.

¹⁴ M. Stoczkiewicz, *Prawo ochrony klimatu Unii Europejskiej [w:] Prawo ochrony klimatu w kontekście praw człowieka*, Warszawa 2021, s. 106.

na właściwym określeniu, opisanu i ocenie wpływu przedsięwzięcia m.in. na „grunty, gleby, wody, powietrze i klimat”.

W Polsce pojęcie klimatu włączone jest do definicji środowiska. Artykuł 3 pkt 39 p.o.ś. definiuje środowisko jako ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania pomiędzy tymi elementami. Włączenie do definicji środowiska klimatu jest szczególnie istotne z punktu widzenia definicji ochrony środowiska (art. 3 pkt 13 p.o.ś.) i stanowi jasne wskazanie, że ustawa ta swoją ochroną obejmuje również klimat. Oznacza to, że w Polsce klimat chroniony jest obecnie przez regulacje i zasady Prawa ochrony środowiska.

W Europie widoczna jest tendencja do wyodrębnienia klimatu jako osobnego przedmiotu regulacji¹⁵, co stało się zarzewiem debaty na temat relacji między prawem ochrony środowiska a prawem ochrony klimatu¹⁶. Pomimo rosnącego przekonania o konieczności wyodrębnienia prawa ochrony klimatu jako osobnej gałęzi prawa¹⁷, w polskim ustawodawstwie środowiskowym klimat nie jest pojęciem wyodrębnionym i nie zawiera aktu o randze ustawowej, który stworzyłby odpowiednie ramy dla jego ochrony. W większości państw UE ustawy o ochronie klimatu zostały już przyjęte, w Polsce pierwszy projekt tego typu został zaprezentowany

¹⁵ R. Didi, *Climate Laws in Europe. Essential for Achieving Climate Neutrality*, Brussels 2023, https://caneurope.org/content/uploads/2023/12/CAN_Climate_Laws_report_v2.pdf (dostęp: 4.09.2024 r.).

¹⁶ Zob. C. Hilson, *It's All About Climate Change, Stupid! Exploring the Relationship Between Environmental Law and Climate Law*, *Journal of Environmental Law* 2013/3 (25), s. 359–370; O. Woolley, *Climate Law and Environmental Law: Is Conflict between Them Inevitable?* [w:] *Debating Climate Law*, eds. B. Mayer, A. Zahar, Cambridge 2021, s. 398–412.

¹⁷ Zob. J. Ciechanowicz-McLean, *Węzłowe problemy prawa ochrony klimatu*, *Studia Prawnoustrojowe* 2017/37, s. 7–24; M. Micińska, *Podstawy aksjologiczne prawnej ochrony klimatu – krytyczne uwagi ogólne*, *Prawo i Środowisko* 2010/1 (36), s. 88–93; J. Peel, L. Godden, R.J. Keenan, *Climate Change Law in an Era of Multi-Level Governance*, *Transnational Environmental Law* 2012/1 (2), s. 245–280.

przez Fundację ClientEarth Prawnicy dla Ziemi w 2023 r., jednak do tej pory nie został skierowany na oficjalną drogę legislacyjną¹⁸.

Potrzeba ochrony klimatu, jako osobna od prawa ochrony środowiska wartość wymagająca uwagi, została wyrażona przez Komitet Praw Człowieka w sprawie *Teitiota przeciwko Nowej Zelandii*¹⁹, dotyczącej tzw. uchodźstwa klimatycznego. Skarżącym był mieszkaniec Kiribati, który ubiegał się o status uchodźcy w Nowej Zelandii, wskazując, że na skutek zmian klimatycznych jego dalsze życie na wyspie jest zagrożone, w szczególności z powodu niskiej jakości wody pitnej, neurodzajnych gleb, niszczących zapór wodnych oraz ciasnej zabudowy prowadzącej do gwałtownych sporów na tle własności gruntów. Po wyczerpaniu krajowej drogi prawnej, która nie pozwoliła pozytywnie zaopiniować wniosku o nadanie statusu uchodźcy, powód złożył skargę do Komitetu Praw Człowieka. Zarzucił w niej, iż poprzez zmuszenie go do powrotu na Tarawę Nowa Zelandia naruszyła jego prawo do życia, gwarantowane w art. 6 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw

¹⁸ Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, *Projekt ustawy o ochronie klimatu*, 13.04.2023 r., <https://www.clientearth.pl/poznaj-glowne-zalozenia-projektu-ustawy-o-ochronie-klimatu/> (dostęp: 22.09.2024 r.). Zaprezentowany projekt zakłada m.in.: przyjęcie wiążącego celu neutralności klimatycznej do roku 2050; przygotowywanie – na poziomie krajowym, wojewódzkim i lokalnym planów adaptacji do zmiany klimatu; poddanie działań, które mogą oddziaływać na osiągnięcie celu klimatycznego lub adaptację do zmian klimatu, tzw. weryfikacji klimatycznej; utworzenie Rady Ochrony Klimatu – niezależnego organu eksperckiego, którego zadaniem będzie inicjowanie, podejmowanie i wspieranie działań służących ochronie klimatu, w tym osiągnięcia celów klimatycznych; przeznaczanie wydatków w wysokości przynajmniej 1% PKB Polski (wartość aktualizowana co roku) na finansowanie zadań związanych z osiągnięciem celu klimatycznego oraz z adaptacją do zmian klimatu; przyznanie każdemu prawa do życia w warunkach bezpiecznego klimatu. Prawo to obejmuje prawo do ochrony przed skutkami negatywnych zmian klimatycznych, a także prawo do domagania się od władz publicznych, osób fizycznych oraz prawnych wykonania ciężących na nich z mocy prawa obowiązków związanych z ochroną klimatu, a także zaniechania bezprawnego naruszenia lub zagrożenia naruszenia stanu klimatu.

¹⁹ M. Kowalski, S. Kucharski, „Uchodźca klimatyczny” przed Komitetem Praw Człowieka – czy zachowawcza opinia może być przełomowa? Glosa do opinii Komitetu Praw Człowieka ONZ nr 2728/2016 z 24.10.2019 roku (*Ioane Teitiota przeciwko Nowej Zelandii*), Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego 2020/18, s. 297–312.

Obywatelskich i Politycznych. Komitet nie dopatrywał się naruszeń praw człowieka przez Nową Zelandię, jednakże wyraźnie podkreślił, że degradacja środowiska naturalnego, zmiany klimatu i nie zrównoważony rozwój stanowią poważne zagrożenie dla korzystania z prawa do życia przez obecne i przyszłe pokolenia. Wyodrębnienie ochrony klimatu jako osobnej wartości wymagającej ochrony prawnej było również przedmiotem rozważań sądów krajowych państw UE, które zostaną omówione niżej.

Pomimo że w polskim ustawodawstwie nie odnajdziemy legalnej definicji klimatu, należy uznać, że nie stanowi to przeszkody z perspektywy odpowiedzialności cywilnej dochodzenia odpowiedzialności na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego oraz Prawa ochrony środowiska. Na gruncie drugiej z ustaw klimat jest elementem środowiska w rozumieniu art. 3 pkt 39 p.o.ś., co gwarantuje, że każde naruszenie klimatu będzie stanowiło jednocześnie naruszenie środowiska. Rozumienie klimatu wynika również z dorobku nauk ścisłych i wskazanych wyżej międzynarodowych aktów prawnych.

2. Pojęcie szkody klimatycznej

Szkoda klimatyczna nie została zdefiniowana w polskim prawie, wydaje się jednak, że na gruncie charakteryzujących ją cech, jak i pojęcia szkody w rozumieniu Kodeksu cywilnego, można spróbować stworzyć taką definicję. Chociaż nie widzę potrzeby ustawowego definiowania szkody klimatycznej, na potrzeby prowadzonego wywodu konieczne jest kompleksowe wyjaśnienie tego pojęcia.

2.1. Szkoda w rozumieniu Kodeksu cywilnego

Pomimo podstawowego znaczenia, jakie ma szkoda dla nauki prawa cywilnego, polski Kodeks cywilny nie zawiera jej definicji. Orzecznictwo i doktryna, podejmując próby zdefiniowania pojęcia i zakresu szkody, posiłkują się znaczeniem tego słowa w języku powszechnym oraz treścią regulacji normatywnych, które wiążą ze szkodą określone konsekwencje.

Jak jednak wskazuje W. Warkało, szkoda w ujęciu prawnym nie powinna być utożsamiana z rozumieniem tego pojęcia funkcjonującym w języku potocznym²⁰. Tym niemniej wydaje się, że może ono być pomocniczo wykorzystane przy definiowaniu zakresu szkody w języku prawnym. W nauce prawa szkoda najczęściej opisywana jest przez pryzmat art. 361 § 2 k.c. Aby więc ustalić znaczenie tego terminu, należy odwołać się do dorobku doktryny oraz judykatury.

W polskiej nauce prawa cywilnego w tautologicznym ujęciu szkodę definiuje się jako uszczerbek w dobrach chronionych prawem, wyrażający się w różnicy między stanem dóbr, jaki by istniał, gdyby nie doszło do konkretnego zdarzenia, a stanem, który wytworzył się wskutek tego zdarzenia²¹. Definiując szkodę, pomija się przesłankę bezprawności, której wystąpienie lub jej brak nie zmieniają charakteru poniesionego uszczerbku. Szkoda może przybierać formę uszczerbku zarówno majątkowego, jak i niemajątkowego.

Szkoda niemajątkowa to takie konsekwencje zdarzenia szkodzącego, które nie mają odzwierciedlenia w majątku poszkodowanego. Szkoda majątkowa z kolei znajduje odzwierciedlenie w tym majątku. Przy definiowaniu szkody nie jest konieczne wykazywanie kryterium bezprawności, należy je bowiem rozważać przy ocenie powstania odpowiedzialności, a nie samego uszczerbku. Jak zostało wspomniane, przepisem Kodeksu cywilnego, który określa zakres szkody podlegającej wyrównaniu, jest art. 361 § 2, zgodnie z którym w braku odmiennego przepisu ustawy lub postanowienia umowy naprawienie szkody obejmuje poniesione przez poszkodowanego straty (*damnum emergens*) oraz korzyści, które mógłby uzyskać, gdyby nie wystąpiło zdarzenie szkodzące (*lucrum cessans*).

Wyodrębnieniu podlega również szkoda bezpośrednia i pośrednia. Zgodnie z kryterium podmiotowym szkoda bezpośrednia występuje,

²⁰ W. Warkało, *Odpowiedzialność odszkodowawcza. Funkcje, rodzaje, granice*, Warszawa 1972, s. 123.

²¹ *System Prawa Prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018, nb 246.

gdy działanie powodujące szkodę jest skierowane i bezpośrednio wpływa na określoną osobę lub grupę osób i skutki tego działania manifestują się w sferze dóbr osób bezpośrednio dotkniętych. Z kolei szkoda pośrednia ma miejsce, gdy dotknięte są inne podmioty, które nie były pierwotnym celem działań sprawcy szkody. Zgodnie z kryterium przedmiotowym szkoda bezpośrednia jest określana jako skutek naruszenia dobra, które zostało bezpośrednio dotknięte przez szkodzące zdarzenie. Natomiast szkody pośrednie są wynikiem naruszenia innych dóbr należących do poszkodowanego lub dóbr innego podmiotu, niż te, przeciwko którym dane oddziaływanie było ukierunkowane²².

Ciężar udowodnienia szkody, podobnie jak co do zasady pozostałych przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej, spoczywa na poszkodowanym (art. 6 k.c.). Tak jak w przypadku problematyki wykazania związku przyczynowego, również w sytuacji dowodzenia szkody niekiedy pojawia się możliwość wykorzystania ułatwień dowodowych, takich jak w szczególności domniemanie faktyczne oraz dowód *prima facie*. Co do zasady ułatwień dowodowych nie stosuje się w zakresie wykazania szkody jako uszczerbku, natomiast mogą być wykorzystane przy określaniu rozmiarów szkody na osobie, utraconych korzyści czy czynów nieuczciwej konkurencji²³. Ułatwienia dowodowe mają szczególne znaczenie w „procesach klimatycznych” dlatego zostanie im poświęcone więcej uwagi.

Istotnym ułatwieniem dowodowym w zakresie ustalania wysokości poniesionej szkody jest art. 322 k.p.c., zgodnie z którym, jeżeli w sprawie o naprawienie szkody, o dochody, o zwrot bezpodstawnego wzbogacenia lub o świadczenie z umowy o dożywocie sąd uzna, że ściśle udowodnienie wysokości żądania jest niemożliwe, nader utrudnione lub oczywiście niecelowe, może w wyroku zasądzić odpowiednią sumę według swej oceny opartej na rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy. Przepis ten ma charakter wyjątkowy i musi być wykładany w sposób ścisły. Jak

²² B. Lackoroński, *Odpowiedzialność cywilna za pośrednie naruszenie dóbr*, Warszawa 2013, s. 40.

²³ *System Prawa Prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań...*, s. 185–186.

podkreśla się w doktrynie²⁴ oraz orzecznictwie²⁵, art. 322 k.p.c. może być stosowany wyłącznie do ustalania wysokości zaistniałej szkody, natomiast nie może służyć do wykazywania jej istnienia czy ustalania związku przyczynowego.

Aby sąd mógł zastosować art. 322 k.p.c., konieczne jest wystąpienie sytuacji, w której ściśle udowodnienie wysokości żądania jest niemożliwe, nader utrudnione lub oczywiście niecelowe. W sprawach o odszkodowanie dodatkową przesłanką zastosowania art. 322 k.p.c. jest ustalenie na podstawie reguł dowodowych i przepisów prawa materialnego zasady odpowiedzialności, powstania szkody i związku przyczynowego między szkodą a zdarzeniem stanowiącym podstawę odpowiedzialności²⁶. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 13.09.2022 r. dodał, że nie wystarczy, aby powód wykazał, że szkoda jest niewątpliwa, ale powinien przedstawiać dowody także na wykazanie wysokości szkody lub wyjaśnić przyczyny braku takiej możliwości, a więc ma obowiązek wyczerpania wszystkich dopuszczalnych środków dowodowych i wykazania, że ściśle udowodnienie żądania jest niemożliwe lub nader utrudnione²⁷.

Niemожność udowodnienia wysokości żądania ma charakter obiektywny i może wynikać z braku wiedzy powoda o faktach rzutujących na rozmiar jego roszczenia, jak również nieistnienia dowodu, jego zaginięcia albo braku wiedzy powoda o jego istnieniu²⁸. Nadmierne utrudnienia zachodzą, gdy np. ściśle wykazanie wysokości dochodzonego żądania jest zbyt kosztowne i nie pozostaje w żadnym stosunku

²⁴ K. Markiewicz [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. A. Marciniak, K. Piasecki, Warszawa 2016, s. 1407; M. Jędrzejewska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze. Część druga. Postępowanie zabezpieczające*, red. T. Ereciński, Warszawa 2009, art. 322, tezy 1–3.

²⁵ Zob. np. postanowienie SN – Izba Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z 13.09.2022 r., II PSK 331/21, LEX nr 3485174; wyrok SN z 13.12.2023 r., II CSKP 260/23, OSNC-ZD 2024/4, poz. 34; wyrok SN z 29.12.2020 r., I CSK 69/19, LEX nr 3103888.

²⁶ A. Jakubecki [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, Artykuły 1–366, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021, art. 322, teza 3, art. 322, teza 4.

²⁷ Postanowienie SN z 13.09.2022 r., II PSK 331/21.

²⁸ O.M. Piaskowska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Art. 1–505³⁹, t. 1, red. O.M. Piaskowska, Warszawa 2024, art. 322, teza 10.